

เมืองนครศรีธรรมราชและการปกครองสมัยรัชกาลที่ 5

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นครองราชย์ในระยยะเวลา สิบสี่ปี เมื่อ พ.ศ. 2411-2453 ตลอดรัชกาลอันยาวนานถึง 42 ปีนี้ ได้มีการปรับปรุงประเทศและการเปลี่ยนแปลงทาง ๆ อย่างใหญ่หลวง และกว้างขวางอย่างยิ่งโดยเฉพาะในด้านการปกครอง เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์นั้นยังไม่ทรงบรรลุนิติภาวะ จึงต้องมีเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์สมุหพระกลาโหม เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ถึงปี พ.ศ. 2416 เมื่อพระชนมายุ 20 พรรษาและทรงผนวชแล้ว จึงมีพระราชพิธีบรมราชาภิเษกอย่างมหัศจรรย์ตามขัตติยราชประเพณีโบราณอีกครั้งหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าทรงมีพระราชดำริว่าการศึกษาพระราชอาณาจักรโดยการจัดการปกครองหัวเมืองให้เป็นระเบียบเรียบร้อยเป็นสิ่งที่สำคัญมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับสภาพบ้านเมืองในเวลานั้นซึ่งต้องพบกับ การขยายอำนาจของประเทศทางฝ่ายตะวันตก ดังนั้นจึงทรงเริ่มการปรับปรุงหน้าที่ของคณะเสนาบดี การปกครองภูมิภาคตามจังหวัดต่าง ๆ ซึ่งมีผลต่อเมืองนครศรีธรรมราชในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งในพระราชอาณาเขตประเทศไทย

เมืองนครศรีธรรมราชในระยะที่พระยานครศรีธรรมราช (หนูพร้อม) เป็นเจ้าเมืองนคร ๆ คูแ่ปลกครองบ้านเมืองนั้น คงติดต่อกับกรุงเทพฯ อย่างสม่ำเสมอตลอดมา แต่ในปี พ.ศ. 2414 (จ.ศ. 1233) ทรงตีโทษพระยานครศรีธรรมราชเนื่องจากไม่ไปรับเสด็จพระราชดำเนินที่เมืองไทรบุรี ดังปรากฏในหนังสือสำเนาราชการกระทรวงกลาโหม จ.ศ. 1233-1234 (พ.ศ. 2414-2415) กล่าวถึงเมื่อคราวเสด็จพระราชดำเนินตามเมืองต่าง ๆ ลงไปทางใต้ บรรดาเจ้าเมืองต่าง ๆ ไม่ว่าชาวไทยหรือแขกได้ออกมารับเสด็จตามระยะเมืองทุกเมือง แต่ "เมืองนครศรีธรรมราชเป็นเมืองไค้บังคับเมืองไทรบุรี" เสด็จพระราชดำเนินมาประทับรอนประทับแรมอยู่ ณ เมืองไทรบุรีก็หลายเวลา พระยานครศรีธรรมราชเกิดเฉยเสียทำเป็นไม่รู้ไม่เห็นมิได้รับเสด็จโดยธรรมเนียมเป็นเจ้าแผ่นดิน

แต่ไม่แต่งตั้งพี่น้องไปรับเสด็จพระราชดำเนินจนเสด็จพระราชดำเนินกลับเข้ามาถึงกรุงเทพมหานครนั้น พระยานครศรีธรรมราชพระปลัดกรมการมีความผิดมาก จึงโปรดเกล้าฯ ให้เรือกลไปรับพระยาไทรบุรีเข้ามาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท พระราชทานราชทินนามเลื่อนพระยาไทรบุรีขึ้นเป็นเจ้าพระยาไทรบุรี ยกเมืองไทรบุรีมาขึ้นกรุงเทพฯ¹

นอกจากนี้ในปีเดียวกันนั่นเอง มีพระราชดำริจะตั้งบ้านเมืองเพิ่มขึ้นทางฝั่งทะเลตะวันตก จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาวิชิตสงครามรามฤทธิเดช ผู้ว่าราชการเมืองภูเก็ตเป็นผู้จัดการ และมีรับสั่งว่า "อย่าให้พระยานครศรีธรรมราชขัดขวางแต่สิ่งหนึ่งสิ่งใดได้ ถ้าพระยานครศรีธรรมราชมีข้อขัดขวางพระยาวิชิตสงครามรามฤทธิเดชจัดการบ้านเมืองไม่ได้ ก็จะต้องแบ่งเขตแดนเมืองนครศรีธรรมราชแยกออกขึ้นเสียต่างเมือง เกียรติยศพระยานครศรีธรรมราชสุดถอยลงแล้ว ก็เหมือนพระยานครศรีธรรมราชทำลายวงศ์ตระกูลของพระยานครศรีธรรมราชลงเหมือนกัน"² ตำแหน่งเจ้าพระยานครฯ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเริ่มลดความสำคัญลงตามลำดับ การที่เป็นเช่นนี้มาจากเหตุหลายประการ ประการหนึ่งคือตัวพระยานครศรีธรรมราช (หนูพร้อม) มีความบกพร่องในหน้าที่ราชการให้ทรงตำหนิติเตียนได้ อีกประการหนึ่งคือการที่ทางกรุงเทพฯ เริ่มค้นวางแผนสำหรับการปฏิรูปการปกครองอย่างแท้จริง โดยพยายามดึงอำนาจซึ่งกระจายอยู่ทั่วไปนั้นให้กลับมาอยู่ที่ศูนย์กลาง คือ กรุงเทพฯ (Centralization) ต่อจากนี้ไปตำแหน่งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชจะลดความสำคัญลงไปเรื่อย ๆ จนกระทั่งถูกแทนที่ด้วยข้าหลวงเทศาภิบาลในสมัยปฏิรูปการปกครองปี พ.ศ. 2435

¹ กองจดหมายเหตุ, กรมศิลปากร, หนังสืออภิธานการกลาโหม. เล่ม 6, รัชกาลที่ 5, จ.ศ. 1233-1234. ว่าด้วยศิโฑนพระยานครศรีธรรมราชไม่ไปรับเสด็จพระราชดำเนิน ณ เมืองไทรบุรี, หน้า 124.

² กองจดหมายเหตุ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 124-125.

เมื่อเสด็จกลับจากการประพาสครั้งนั้นแล้ว ทรงพระราชดำริว่า "หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกควรจัดให้เรียบร้อย.... แต่เขตแขวงเมืองนครศรีธรรมราชพรมแดนเมืองตะกั่วป่า เมืองพังงา ฝ่ายทะเลตะวันตก หัวเมืองตรัง หัวเมืองกระบี่ หัวเมืองปะกาไสย ก็ควรจัดผู้มีสติปัญญาเป็นผู้ใหญ่รักษาให้สมควร"¹ จึงโปรดเกล้าฯ ให้เชิญทองตราออกไปยังเมืองนครฯ ให้พระยานครฯ (หนูพยอม) มาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทและให้พระศิริธรรมบริรักษ์ปลัด พระราชภักดีราชยกกระบัตรฯ พระเสนหามนตรี ผู้ช่วยราชการอยู่รักษาวาราชการเมืองนครฯ แพน พระยานครฯ (หนูพยอม) ยังคงปกครองเมืองนครศรีธรรมราชต่อมาในปี พ.ศ. 2418 ถึงคราวส่งเครื่องราชบรรณาการต้นไม้เงินต้นไม้ทองทางเมืองนครฯ ก็ดูแลจัดส่งบรรดาเครื่องบรรณาการของเมืองต่าง ๆ โดยพระยานครศรีธรรมราชเป็นผู้ตรวจตรา และนำส่งมายังกรุงเทพฯ ต่อไป

เหตุการณ์เกี่ยวกับพระยานครศรีธรรมราช (หนูพยอม) มีปรากฏในหนังสือสำเนาราชการเกล้าใหม่ในปี พ.ศ. 2418 ขุนพิบาลโตกลาวโทษพองรองพระยานครศรีธรรมราช (หนูพยอม) พระยานครฯ (หนูพยอม) จึงแต่งตั้งนายของตนเพื่อสู่ความโดยให้หลวงอินเสนาเป็นนาย เมื่อความเรื่องการพองรองทราบถึงทางกรุงเทพฯ โปรดให้อธิบดีในกรมพระกลาโหมตั้งตุลาการเพื่อชำระความตัดสิน ต่อมาหลังจากตัดสินความแล้ว คำตัดสินมีปรากฏในหนังสือสำเนาราชการเล่ม 17 ว่าให้พระยานครศรีธรรมราช (หนูพยอม) จำเลยนำเอาคีมุกไปให้แก่ขุนพิบาลโตกเสียเพื่อเป็นการไช้หนี้² ต่อจากเหตุการณ์คราวนี้เรื่อง

¹ กองจดหมายเหตุ, กรมศิลปากร, หนังสืออภิปรายราชการเกล้าใหม่, เล่ม 6, รัชกาลที่ 5, จ.ศ. 1233-1234. ว่าด้วยให้พาตัวพระยานครศรีธรรมราชเข้ามาปรึกษาจัดการที่เมืองตรัง ที่กระบี่ ที่ปะกาไสย, หน้า 181.

² กองจดหมายเหตุ, กรมศิลปากร, หนังสืออภิปรายราชการเกล้าใหม่, เล่ม 17, รัชกาลที่ 5, จ.ศ. 1239-1240. ว่าด้วยคำตัดสินความขุนพิบาลโตกเสีย, พระยานครศรีธรรมราชจำเลย ออกไปให้พระนราธิราชภักดีชำระหลวงบังคับบัญชา ณ เมืองนครศรีธรรมราช, หน้า 100.

ราวเกี่ยวกับพระยานคร ๗ (หนูพร้อม) ก็เรียบร้อยลง แต่อย่างไรก็ตามในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ๗ นี้เอง พระยานคร ๗ (หนูพร้อม) ได้ถูกนำตัวเข้ามาในกรุงเทพฯ ๗ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ รัชสมัยถึงพระยานคร ๗ (หนูพร้อม) คนนี้ว่า "ครั้นถึงรัชกาลที่ 5 จะเป็นเพราะเหตุใดหมอมันไม่ทราบ พระยานคร ๗ (หนูพร้อม) ถูกฟ้อง กระทรวงกลาโหมซึ่งว่าหัวเมืองปักกิ่งได้ในสมัยนั้น เรียกเอาตัวเข้ามาที่กรุงเทพฯ ๗ เกือบ 20 ปี"¹ และมีกล่าวถึงในหนังสือประวัติเจ้าพระยาบรมราช (บัน สุขุม) ซึ่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ทรงนิพนธ์ว่า "เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (หนูพร้อม ๗ นคร) เมื่อยังเป็นที่พระยาศรีธรรมราชนุวาราชการจังหวัด (แต่มีนฟองทองถูกกักตัวอยู่ในกรุงเทพฯ หลายปี จนรวมหัวเมืองมาขึ้นกระทรวงมหาดไทย ขาพเจ้าจึงให้ทานกลับออกไปวาราชการตามเดิม)"² หลังจากนั้นอีกนานไม่ทราบกำหนดเวลาแน่นอน พระยานคร ๗ (หนูพร้อม) จึงถูกส่งกลับมาที่เมืองนครศรีธรรมราชดังเดิม

ดังที่กล่าวแล้ววาระระยะต้นรัชกาลที่ 5 จนถึง พ.ศ. 2435 นั้นเป็นระยะเวลาที่ไทยเริ่มพยายามดำเนินการปฏิรูปการปกครอง ซึ่งทางเมืองหลวงได้พยายามปรับปรุงด้านการปกครอง การคลัง และการศาลให้ก้าวหน้าและมีประสิทธิภาพมากขึ้น การปรับปรุงใน

¹ ลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงมีโต้ตอบกับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ใน สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เล่ม 18 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504), หน้า 233.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "ประวัติท่านเจ้าพระยาบรมราชทอนรับราชการในกระทรวงมหาดไทย (พ.ศ. 2437-2449)", สำเนาพระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงเจ้าพระยาบรมราช (บัน สุขุม) กับประวัติเจ้าพระยาบรมราช (พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงธรรม, 2482), หน้า 71.

คานตาง ๆ นี้มีผลต่อเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นเมืองใหญ่เมืองหนึ่งในพระราชอาณาจักร และผลของการปรับปรุงและปฏิรูปการปกครองต่อมา ทำให้ตำแหน่งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชมีความสำคัญลดลงโดยมีตำแหน่งชาหลวงออกไปจากกรุงเทพฯ ๗ ประจำตามหัวเมืองแทน การเริ่มปฏิรูปการปกครองในระยะแรก คือ ประมาณ พ.ศ. 2417 ถึง พ.ศ. 2435 นั้นเป็นการเริ่มโดยการที่ทางเมืองหลวงส่งชาหลวงใหญ่ออกไปปกครองตามหัวเมือง เพื่อรวบรวมการปกครองหัวเมืองให้เป็นระเบียบแบบแผนและตั้งเข้าสู่ศูนย์กลาง การกระทำเช่นนี้มีผลคือเป็นการจำกัดอำนาจของขุนนางตามหัวเมือง ทั้งนี้เพราะบรรดาข้าราชการที่ทยอยกันออกไปประจำนั้นเป็นข้าราชการ ซึ่งได้รับเงินเดือนจากกรมมหาดไทยโดยตรง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ มีพระราชดำรัสเกี่ยวกับการปฏิรูปการปกครองนานเมืองว่า "ควยตางประเทศกำลังตั้งท่าจะรุกเมืองไทยอยู่แล้ว ถ้าเราประมาณไม่จัดการปกครองนานเมืองเสียให้เรียบร้อยให้ละหลวมอย่างที่เป็นอย่างนี้เข้าไป เห็นจะเป็นภัยแก่บ้านเมือง บางทีอาจถึงเสียอิสรภาพ..... การรักษาพระราชอาณาจักรควยการปกครองหัวเมืองให้เป็นระเบียบเรียบร้อยจึงเป็นการสำคัญมากกว่า"¹ อาจกล่าวได้ว่าส่วนสำคัญในการปฏิรูปการปกครองประเทศจากระบอบเก่ามาสู่ระบอบใหม่ คือ:-

1. ทรงปรับปรุงหน้าที่ของคณะเสนาบดีในราชธานี ซึ่งเดิมมีเพียง 6 กระทรวง ซึ่งยังไม่เพียงพอที่จะดำเนินงานราชการต่าง ๆ ให้รวดเร็ว จึงได้ตั้งเสนาบดีขึ้นอีก 6 ตำแหน่ง ดังนั้นจึงมีกระทรวงถึง 12 กระทรวง เพื่อทำงานให้เป็นสัดส่วนไม่ก้าวก่ายหน้าทีซึ่งกันและกัน

¹ พระยาราชเสนา (กิริ เทพหัสดิน ณ อยุธยา), ตอนถวายสดุดีแด่พระบาทสมเด็จพระปิยมหาราช, เทศาภิบาล (พระนคร: โรงพิมพ์สวนทองถิ่น, 2509), หน้า 42.

2. ทรงเริ่มจัดการปกครองภูมิภาคตามจังหวัดชายพระราชอาณาเขต โดยจัดเป็นมณฑลขึ้นก่อน ทรงเลือกสรรบุคคลที่มีเกียรติคุณซึ่งเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยให้ออกไปดำรงตำแหน่งเป็นข้าหลวงใหญ่ประจำบัญชาการทางพระเนตรพระกรรณ โดยจัดเป็นเทศาภิบาล ซึ่งหมายถึงหน่วยบริหารราชการประกอบด้วยราชการ ๓ แขนงภาระของรัฐบาลกลางเพื่อดูแลความเรียบร้อยของบ้านเมือง ซึ่งแบ่งออกเป็นมณฑลคือเขตจังหวัดตั้งแต่ 2 จังหวัดขึ้นไป ข้าหลวงใหญ่ที่ออกไปตามมณฑลนั้นจะต้องจัดการปกครองให้เป็นระเบียบเรียบร้อย มีอำนาจชำระคดีอุทธรณ์ ถ้านอกเหนืออำนาจจึงจะนำความกราบบังคมทูล

3. ถ้าหากมีการรักษาพระราชอาณาเขตจึงจะส่งทหารออกไปรักษาการณ์

ดังนั้น เมื่อปฏิรูปการปกครอง กระทรวงมหาดไทยซึ่งดูแลบรรดาหัวเมืองต่าง ๆ จึงมีส่วนสำคัญมาก สมเด็จพระยารัตนาธิเบศร์ ๓ ได้เสด็จออกตรวจราชการหัวเมืองในปี พ.ศ. 2435 ได้ทรงตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับความลำบากและอุปสรรคในการปกครองบรรดาหัวเมืองว่า การที่มีหัวเมืองเป็นจำนวนมากและการคมนาคมที่ไม่สะดวกทำให้การดำเนินการปกครองล่าช้า ในเวลานั้น หัวเมืองชายพระราชอาณาเขตที่ขึ้นกับกระทรวงมหาดไทยโปรดเกล้าฯ ให้จัดเป็นมณฑลและมีเจ้านายต่างกรมและข้าราชการผู้ใหญ่ออกไปเป็นข้าหลวงใหญ่ประจำอยู่ 4 มณฑล คือ

เจ้าพระยารัตนาธิเบศร์ (พุม)	ข้าหลวงใหญ่มณฑลพายัพ
กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม	ข้าหลวงใหญ่มณฑลอุดร
กรมหลวงพิชิตปรีชากร	ข้าหลวงใหญ่มณฑลอิสาน
กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์	ข้าหลวงใหญ่มณฑลนครราชสีมา

และมีพระราชดำริว่า ถ้าหากจะปกครองหัวเมืองชั้นในให้เรียบร้อยคงต้องรวมเป็นมณฑลอีกเช่นกัน คือ มณฑลละ 4-5 เมือง และให้มีเจ้านายหรือข้าราชการผู้ใหญ่มีพระหวั่นเสนาบดีกับข้าราชการจังหวัดออกไปจัดการตามคำสั่งของเสนาบดี เรียกว่า ข้าหลวงเทศา-

ภิกษุ¹ เป็นผู้แบ่งเบาภาระของเสนาบดี โดยเป็นผู้ทำ ส่วนเสนาบดีเป็นผู้คิดและตรวจ
 ติดตามหัวเมือง กำหนดให้ข้าราชการหัวเมืองรับเงินเดือนเหมือนข้าราชการในกรุงเทพฯ
 ซึ่งมีผลสำคัญ คือ เป็นการบังคับให้ข้าราชการทำราชการบ้านเมืองอย่างเดี๋ยว และเลิกใช้อำนาจ
 ในตำแหน่งหาผลประโยชน์ ในปี พ.ศ. 2437 บรรดาหัวเมืองขึ้นซึ่งเคยขึ้นกับพระ
 ทรวงกลาโหมและกระทรวงต่างประเทศถูกโอนไปขึ้นกระทรวงมหาดไทย เว้นแต่หัวเมือง
 ที่อยู่ไกล เคียงกับพระนครให้รวมเป็นมณฑลกรุงเทพฯ ขึ้นกับกระทรวงนครบาลต่างหาก
 การ
 เหตุการณ์ปฏิรูปการปกครองไม่ได้เกี่ยวข้องกับเมืองนครศรีธรรมราชเมื่อคราวที่
 สมเด็จพระยาดำรงฯ ๑ ธรรมมังคผลขอให้เจ้าพระยาบรมราช (ซึ่งตอนนั้นเป็นพระ
 วิจิตรวรสาสน์) ให้ไปเป็นข้าหลวงพิเศษตรวจการที่เมืองสงขลาและเมืองนครศรีธรรมราช
 เพื่อจะใคร่ระเบียบการปกครองท้องที่ใน 2 จังหวัดนั้นจัดกันมาอย่างไร เพื่อจะได้จัด
 เตรียมการตั้งมณฑลเทศาภิบาลต่อไป สมเด็จพระยาดำรงฯ ๑ ทรงกล่าวถึงเมืองสงขลา
 และเมืองนครศรีธรรมราชตลอดจนเจ้าเมืองทั้ง 2 เมืองว่า "จังหวัดนครศรีธรรมราชกับ
 จังหวัดสงขลาเป็นคู่แข่งกันมาตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ญวราชการจังหวัดนครศรีธรรมราชก็อยู่
 แต่ในสกุล ๓ นคร ญวราชการสงขลาอยู่ในสกุล ๓ สงขลา สืบมาตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ไม่
 เคยมีคนอื่นในสกุลอื่นเข้าไปแทรกแซง เวลาเมื่อโอนหัวเมืองทั้ง 2 นั้นมาขึ้นกับกระทรวง
 มหาดไทย ญวราชการจังหวัดสงขลาว่าง..... ส่วนจังหวัดนครศรีธรรมราช เจ้าพระ
 ยาสุธรรมมนตรี (หนูพร้อม ๓ นคร) เมื่อยังเป็นที่พระยาศรีธรรมราช ญวราชการจังหวัด
 เวลานั้นรู้จักอยู่แล้วว่าคงรวมจังหวัดนครศรีธรรมราชกับจังหวัดสงขลา และจังหวัดพัทลุงเข้า
 เป็นมณฑลเทศาภิบาลอันหนึ่ง แต่ยังไม่รู้ว่าใครจะเป็นข้าหลวงเทศาภิบาล ข้าพเจ้าอยาก
 จะสงสัยต่อไป ว่าในเวลานั้นเจ้าพระยาสุธรรมมนตรีก็เกรงว่าพระยาวิเชียรคีรีจะได้เป็น
 เทศาฯ เพราะตัวท่านเองแก่ชราเสียแล้ว ฝ่ายข้างพระยาวิเชียรคีรีก็เกรงว่าเจ้าพระยา
 สุธรรมมนตรีจะได้เป็นเทศาฯ เพราะมีบรรดาศักดิ์สูงกว่าผู้อื่นในมณฑลนั้น ที่จริงข้าพเจ้า

¹ ต่อมา คือ สมุหเทศาภิบาล

ยังไม่ได้คิดหาตัวผู้จะเป็นข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครศรีธรรมราช แต่ชอบพอกันเคยกับ
เจ้าพระยาสุธรรมมนตรีและพระยาวิเชียรคีรีอยู่แล้วทั้ง 2 คน"¹

เรื่องราวเกี่ยวกับพระยานครศรีธรรมราช (หนพ้อม) ซึ่งสมเด็จพระยา
คำรัง ฯ ทรงกล่าววาถูกนำตัวมาอยู่ในกรุงเทพฯ ฯ นั้น ได้ขอพระราชกรณียังคมลากลับไป
บ้านเมืองเมื่อ ร.ศ. 113 (พ.ศ. 2437) คงจะกลับไปเมืองนคร ฯ ก่อนที่พระวิจิตรวรา-
สาสน์จะออกไป ทั้งนี้เพราะมีเอกสารปรากฏว่าพระยานครศรีธรรมราชมารับราชการอยู่
กรุงเทพฯ ฯ นานแล้ว หวังใยราชการบ้านเมืองจึงขอลากลับไป จากถ้อยคำของพระยา
นครศรีธรรมราช (หนพ้อม) กล่าวอ้างถึงการที่ตองการกลับไปว่า "เขตแดนมณฑลเมือง
นครศรีธรรมราชยังเหลือ บัดนี้ก็น้อยแล้ว โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้รักษาราชการ
บ้านเมืองมาหลายชั่ว อาจารย์ราชการสนองพระเดชพระคุณไคตลอดมา แต่ข้าพเจ้ามาอยู่
ณ กรุงเทพฯ ฯ กว่า 10 ปี พระปลัดกรมการอนุรักษ์เมืองยังไม่รู้สมัยเวลาการที่จะเป็น
ไปจึงทำเหลวไหลพันเพื่อนมาก เกือบจะมีโจรผู้ร้ายในเมืองปล้นสดมภ์ซึ่งคุมพวกเป็นหมื่น
ละ 20 หมูละ 30 คน .....ถ้าโปรดเกล้า ฯ ให้ข้าพเจ้าออกตรวจจับเองคงจะรับแนว
การเรื่องโจรผู้ร้าย หรือราชการในเมืองจะให้เรียบร้อยโดยกระแสนพระราชมารห์หรือการ
อื่น ๆ เป็นต้นว่าเงินแผ่นดิน ข้าพเจ้าทราบซัดเจนนทั้งสิ้น"² แต่เจ้าพระยาพลเทพ (พม

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพ, "ประวัติท่านเจ้า
พระยากรมราช ทอรับราชการในกระทรวงมหาดไทย (พ.ศ. 2437-2449)", สำเนา
พระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงเจ้าพระยา-
ยมราช (บัน สุธม) กับประวัติเจ้าพระยากรมราช (พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงธรรม,
2482), หน้า 70-71.

² กองจดหมายเหตุ, กรมศิลปากร, บัญชีสำรวจเอกสารราชการสมัยรัชกาลที่ 5
กระทรวงมหาดไทย, ม. 2/9. บันแขวงปกครองหัวเมือง ถ้อยคำพระยานครศรีธรรมราช.
วันที่ 16 กันยายน ร.ศ. 112.

ศรีไชยันต) กล่าวว่า การที่พระยานครศรีธรรมราชกล่าวเช่นนั้นเป็นการตีเทียบพระศรี-
 ธรรมบริรักษ์ ปลัดซึ่งเป็นน้องชาย ทั้งนี้เพราะต้องการกราบถวายบังคมลาไปนั่นเอง
 เกี่ยวกับเรื่องนี้ สมเด็จพระยาตากำร่ง ฯ ทรงมีจดหมายถึงพระยานครศรีธรรมราช (หนุ
 พรอม) ว่า "พิเคราะห์เหตุเห็นบ้านเมืองมีโจรผู้ร้าย ราษฎรได้รับความเดือดร้อน ร่วงโรย
 หทุกข์โศกกว่าแต่ก่อนมาก ไม่ใช่เป็นความผิดของพระยานครศรีธรรมราช เพราะพระยา
 นครศรีธรรมราชต้องมาติดค้างในเรื่องคดีอยู่ในกรุงเทพฯ ฯ ถึงประมาณ 15 ปี"¹ พระ
 บาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้า ฯ ให้ออกไปจัดการบ้านเมืองและทรง
 ตักเตือนว่า ถาหากพระยานคร ฯ (หนุพรอม) ปกครองบ้านเมืองไม่เรียบร้อย จะถือว่า
 เป็นความผิดของพระยานคร ฯ (หนุพรอม) แแต่ยู่เดียว และสมเด็จพระยาตากำร่งยังทรง
 สำนึกไปทางจดหมายด้วยว่า "อย่าให้เป็นที่เสื่อมเสียเกิดขึ้นได้ ถาหากว่าพระยานครศรี-
 ธรรมราชไม่เชื่อฟังคำสั่งฉันตักเตือนด้วยไมตรีจิตครั้งนี้ จะมีความผิดขึ้นแก่ตัวและจะต้อง
 ได้รับความทุกข์ประการใด ขออย่าโทษว่าเสนาบดีมิได้อุกหนุน"² เมื่อพระยานครศรีธรรมราช
 (หนุพรอม) ออกไปถึงเมืองนคร ฯ แล้วได้รายงานมาทางกรุงเทพฯ ฯ ว่า การที่จะจัดการ
 ปรับปรุงอย่างรวดเร็วให้เหมือนกับกรุงเทพฯ ฯ นั้นยังทำไม่ได้เพราะชาวเมืองนคร ฯ ไม่มี
 การศึกษาที่พอคั่งเช่นคนในกรุงเทพฯ ฯ

ดังนั้น เมื่อพระวิจิตรวรสาสน์เดินทางไปในตำแหน่งข้าหลวงตรวจการนั้น พระ
 ยานครศรีธรรมราช (หนุพรอม) จึงไปรับราชการอยู่ที่เมืองนคร ฯ ดังเดิม เมื่อพระ

¹ กองจดหมายเหตุ, กรมศิลปากร, บัญชีสำรวจเอกสารราชการสมัยรัชกาลที่ 5
 กระทรวงมหาดไทย, ม. 47/2. พระยาศรีธรรมราชขอกราบถวายบังคมลากลับไปบ้านเมือง.

² กองจดหมายเหตุ, กรมศิลปากร, บัญชีสำรวจเอกสารราชการสมัยรัชกาลที่ 5
 กระทรวงมหาดไทย, ม. 47/2. ร่างจดหมายสมเด็จพระยาตากำร่งราชานุภาพ คือ
 พระยานครศรีธรรมราช.

เมืองสงขลา

วันที่ ๙ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๔๕๓

ข้าพระพุทธเจ้า จากหลวงและจากราชการ เมือง

กรมการผู้ใหญ่ขุนเคย บรรดาซึ่งไปทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ

ให้รับราชการคลังของพระ เศษพระกรุณาอยู่ในเมืองสงขลา เมืองศรีสูง

แลเมืองนครศรีธรรมราช ขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส

กราบบังคมทูลพระกรุณาทราบเกล้าของขัติพระบาท พระราชอาญา

โปรดเกล้าฯ

ด้วยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ โภชาพระพุทธรเจ้า

ทั้งถวาย จักรการ เมืองสงขลา เมืองศรีสูง แลเมืองนครศรี

ธรรมราช โทคำเปรีไปหาทางเจริญสมบุรณ์ เค็ดโถอาตมาประ

ชากราบอุททั้งถวาย โดทั้งทำมาการับพระราชมานเห็นเขาศักถล

ถึงขึ้นกว่าแตกฉนนี้ เื่อพระ เศษพระ กรุณาโปรดเกล้าฯ ทาที่สุ

มีโค ข้าพระพุทธเจ้าทั้งถวายไปรับพระราชมานจึกรการทาน

เมืองสงขลาพระ โดพระ กรุณาโปรดเกล้าฯ แลคำตั้งที่อูญ่าง

แจ้งอยู่ในราชกิจจานุเบกษา ถึงข้าราชการของเจ้าพระยาเสนาฯ เจ้าพระยา

มหาพรตองค์ที่หนึ่งซึ่งควบคุมเป็นแถว

กรมเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เจ้าพระยาเสนาฯ เจ้าพระยา

เจ้าพระยาเสนาฯ

พลเอกจรูญเกษม

หม่อมราชวงศ์

หม่อมราชวงศ์

หม่อมราชวงศ์

หม่อมราชวงศ์

หม่อมราชวงศ์

หม่อมราชวงศ์

หม่อมราชวงศ์

ศูนย์วิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิจิตรวรสาส์นไปถึงนั้น ได้จัดการปกครองบริเวณเมืองสงขลา ก่อน โดยปกครองท้องที่ตาม
 ระเบียบใหม่พระวิจิตรวรสาส์นเป็นผู้คิด และมีพระยาวิเชียรคีรีเป็นผู้ดำเนินการ เมืองสง-
 ขลาก็เจริญรุ่งเรืองขึ้น เมื่อทางเมืองนครศรีธรรมราชทราบเรื่องเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี
 จึงขอพระวิจิตรวรสาส์นให้ไปเมืองนครศรีธรรมราชบ้าง พระวิจิตรวรสาส์นไม่จัดการราช-
 การบ้านเมืองบริเวณเมืองสงขลา นครศรีธรรมราช และพัทลุง ได้รายงานมาทางกรุงเทพฯ
 มีปรากฏในบัญชีสำรวจเอกสารราชการสมัยรัชกาลที่ 5 ของกระทรวงมหาดไทย รายงาน
 เรื่องเมืองนครศรีธรรมราชว่า ได้จัดการตั้งผู้ใหญ่นานปรามปรามโจรผู้ร้ายให้ทยอยลง และ
 เมื่อมีเรื่องราวโจรผู้ร้ายทางคณะกรรมการเมืองจะต้องรายงานใหญ่สำเร็จราชการเมือง
 ทราบทุกครั้ง ส่วนทางคานศาลแบ่งออกเป็น 3 ศาลเท่านั้น คือ ศาลอาญา ศาลอุทธรณ์และ
 ศาลแพ่ง ทางเมืองพัทลุงนั้นพระยาวิจิตรวรสาส์นได้จัดการปรามปรามบรรดากรรมกรผู้ใหญ่
 ซึ่งเล่นการพนัน สุมเงิน และคิมสุรา ส่วนทางเมืองสงขลานั้นได้จัดการคานศาลเช่นเดียวกับ
 เมืองนคร ฯ สร้างถนนใหญ่รอบกำแพงเมืองและจัดการเรื่องหนังสือเดินทางระหว่างเมือง
 ไทรบุรี สงขลา และนครศรีธรรมราชให้เร็วขึ้นกว่าเดิม¹

ในระยะระหว่างปี พ.ศ. 2438 ถึง พ.ศ. 2439 พระยานนครศรีธรรมราช
 ซึ่งดำรงตำแหน่งเป็นผู้สำเร็จราชการเมืองนครศรีธรรมราช ได้เริ่มจัดการบ้านเมือง เช่น
 ตรวจการศาล ชำระความ ตรวจคนโทษในคุก ตรวจภาษีอากร สืบค้นหาเขาซาออก ตรวจ
 จัดการปรามปรามโจรผู้ร้าย ทำแผนที่ในเขตอำเภอก และตรวจผลประโยชน์ต่าง ๆ ใน
 บ้านเมือง² ต่อมาในปี พ.ศ. 2439 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ฯ เสด็จประพาส

¹ กองจดหมายเหตุ, กรมศิลปากร, บัญชีสำรวจเอกสารราชการสมัยรัชกาลที่ 5
 กระทรวงมหาดไทย, ม. 17/14. เรื่องผลประโยชน์และจัดการต่าง ๆ ในเมืองสงขลา
 พัทลุง และนครศรีธรรมราช. สำเนาที่ 252. วันที่ 23 มีนาคม ร.ศ. 114.

² กองจดหมายเหตุ, กรมศิลปากร, บัญชีสำรวจเอกสารราชการสมัยรัชกาลที่ 5
 กระทรวงมหาดไทย, ม. 47/3. เรื่องปกครองท้องที่ทางนครศรีธรรมราช. วันที่ 16
 มิถุนายน ร.ศ. 114 - วันที่ 9 มกราคม ร.ศ. 115.

หัวเมืองบักขี้ไต้ ทรงเห็นความรุ่งเรืองก้าวหน้ากว่าเดิมอย่างมากมาย จึงโปรดเกล้าฯ ประกาศตั้งมณฑลนครศรีธรรมราช แล้วพระราชทานสัญญาบัตรเลื่อนพระวิจิตรวรสาส์นเป็นพระยาสุขุมนัยวินิต ทรงตั้งให้เป็นตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครศรีธรรมราช นอกจากนี้ในคราวเดียวกันได้ทรงตั้งมณฑลนครศรีธรรมราช มณฑลราชบุรี มณฑลชุมพร และมณฑลภูเก็ต และจัดให้มีการประชุมข้าหลวงเทศาภิบาลพร้อมกันที่ในกรุงเทพฯ ปีละ 1 ครั้ง เริ่มใน พ.ศ. 2439 เพื่อให้ข้าหลวงเทศาภิบาลเข้ามาเสนองานการที่ปฏิบัติและปรึกษาความขัดข้องกับเจ้ากระทรวง และให้เสนอขอคิดเห็นต่าง ๆ เพื่อจัดการกิจการในมณฑลของข้าหลวงเทศาภิบาลแต่ละคนอีกด้วย สมเด็จพระยาคำรงฯ ทรงกล่าววาทะ "การจัดหัวเมืองซึ่งตั้งตนควยจัดการปกครองทองที่แลวขยายออกไปถึงจัดการอื่น ๆ แก่ไขแบบเดิมตั้งเป็นระเบียบใหม่เป็นต้น แต่วิธีเก็บภาษีอากรตั้งสาขาพระคลังทำการโยธาในท้องที่ และที่สุดจัดการศาลยุติธรรมตามหัวเมือง ข้าหลวงเทศาภิบาลมีหน้าที่และต้องรับผิดชอบมากขึ้นเป็นลำดับมา"¹

เมื่อพระยาสุขุมนัยวินิตเป็นข้าหลวงเทศาภิบาลนั้น ได้กล่าวถึงพระยานครฯ (หนูพยอม) ว่าเป็นคนละเอียดละออมาก แต่ไม่ถูกกับพระปลัดสมเด็จพระยาคำรงฯ ทรงมีลายพระหัตถ์ถึงกรมหมื่นสมมตอมรินทร์ว่า "พระยาศรีธรรมราชได้ขอต่อพระยาสุขุมอย่างหนึ่งว่า "การอะไรที่จะจัดจะทำทั้งปวงขอให้พระยาสุขุมนัยวินิตเอ็นค้อย่าให้เร็วนัก ซึ่งจะหาให้พระยาศรีธรรมราชได้ความอัปยศแก่ชาวเมืองนครศรีธรรมราช พระยาสุขุมได้บอกว่า..... ได้ตั้งใจอยู่เสมอที่จะระวังรักษาอำนาจของพระยาศรีธรรมราชตามทางที่ชอบ"

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพ, "ประวัติท่านเจ้าพระยาบรมราช ทอรับราชการในกระทรวงมหาดไทย (พ.ศ. 2437-2449)", สำนักพระราชพิธีเฉลิมฉลองพระองค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง เจ้าพระยาบรมราช (ปั้น สุขุม) กับประวัติเจ้าพระยาบรมราช (พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงธรรม, 2482), หน้า 74-75.

ที่ควร มีให้เสื่อมถอยไค่ เช่นจะสั่งการอะไรต้องสั่งแก่พระยาศรีธรรมราชทั้งสิ้น เว้นไว้ที่ไค่ตกลงกันไว้แล้วหรือเป็นการเร็วร้อน ที่พระยาศรีธรรมราชพูดขอร้อง เช่นนี้พระยาสุหมเห็นควยเกล้า ๆ ว่าเพราะมีความสะอึกในเรื่องที่เกณฑ์พวกขุนหมื่นมาให้อยู่ในบ้านมาก"¹ นอกจากนี้ "พระยาสุหมมีความวิตกเป็นที่สุดถึงว่าในเวลานี้ยังเรียบรอยคืออยู่ที่จริง แต่เห็นมีช่องทางซึ่งจะเกิดแตกสามัคคี ถ้าจะให้มันเป็นประโยชน์ต่อราชการต้องเป็นที่ชักใจผู้วาระราชการเมือง ถ้าจะอดุลมุลด้วยกันไปก็เสียราชการ . . . . ความหนักใจในราชการหัวเมืองมณฑลนี้ มีไชยากลำบากในการปราบปรามโจรผู้ร้าย หรือจัดราชการบ้านเมืองเลย ถ้าจะวาระราษฎรวางายเป็นที่สุด จะให้ทำอะไรทำหมคทุกอย่างไปยากอยู่ที่ต้องถนอมน้ำใจเจ้าเมืองซึ่งเป็นการยากที่จะถนอมไค่เพราะเคยมีอำนาจเต็มตัวมานานแล้ว"² จากเอกสารฉบับนี้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า สภาพของพระยานครศรีธรรมราชในเวลานั้นมีความสำคัญน้อยลง ถึงแม่ทางกรุงเทพฯ ยังแต่งตั้งให้เป็นผู้สำเร็จราชการเมืองนคร ๆ ก็จริง แต่ในขณะนั้นมีข้าหลวงเทศาภิบาล เป็นผู้จัดการการปกครองส่งมาโดยตรงจากรัฐบาล อำนาจของเจ้าเมืองซึ่งเคยมีมาแต่เดิมอย่างมากมายนั้น ย่อมจะถูกจำกัดลงอย่างแน่นอนดังปรากฏในความเห็นของพระยาสุหมณัชนินิต นอกจากนี้ในระยะเวลาต่อมา ข้าราชการส่วนใหญ่ที่เพิ่มขึ้นก็เป็นไปโดยความเห็นชอบของข้าหลวงเทศาภิบาล เช่น เมื่อ ร.ศ. 119 (พ.ศ. 2443) พระยาสุหมณัชนินิตไค่บอกมาทางกรุงเทพฯ ว่าตำแหน่งข้าหลวงมหาดไทยและข้าหลวงสรรพากรมณฑลนครศรีธรรมราชว่างลง ขอรับพระราชทานให้พระสุรฤทธิภักดิ์และพระอมันตสมบัติมารับราชการ ข้าหลวงเทศาภิบาลยังเป็นผู้ตรวจราชการตามหัวเมืองของมณฑลนี้อีก เช่น สงขลา ตานี ยะหริ่ง สาย หนองจิก ฯลฯ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ กองจดหมายเหตุ, กรมศิลปากร, บัญชีสำรวจเอกสารราชการสมัยรัชกาลที่ 5 กระทรวงมหาดไทย. ม. 47/3. เรื่องการปกครองท้องที่ทางนครศรีธรรมราช. วันที่ 7 มกราคม ร.ศ. 115.

² กองจดหมายเหตุ, เรื่องเดียวกัน.

สถาปนาเมืองนครศรีธรรมราชหลังจากการปฏิรูปการปกครองนั้นคือขึ้นพอประมาณ
เมื่อปี พ.ศ. 2439 สมเด็จพระยาคำรง ฯ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เสด็จตรวจ
ราชการหัวเมืองปักษ์ใต้มีผลปรากฏในหนังสือเทศาภิบาลว่า การปกครองหัวเมืองเหล่านี้
จัดให้เรียบร้อยไคงกายเพราะพลเมืองเป็นคนว่างาย ส่วนคนผลประโยชน์ของแผ่นดินนั้น
ปรากฏว่าไคนอยกว่าที่ควร ทั้งนี้เพราะรายได้ไปตกอยู่กับเจ้าภาษีนายอากร คังนั้นกระ-
หรวงพระคลังจึงพยายามจัดการแก้ไขโดยจะเลิกการผูกขาดภาษีอากรทุกอย่าง นอกจาก
บางอย่างซึ่งเลิกไม่ได้ และจะจัดทำใหม่โดยให้อยู่ในความรับผิดชอบของชาหลวงเทศา-
ภิบาลแต่ผู้เดียว ส่วนการศาลนั้นมีชาหลวงยุติธรรมและผู้ช่วยคอยดูแลชำระความตามเมือง
ต่าง ๆ นอกจากนี้ได้มีการปรับปรุงทางด้านโยธา เช่น การโทรเลข มีโทรเลขจากกรุง-
เทพ ฯ ถึงเมืองนครศรีธรรมราช มีเรือเมด เมื่อเวลามีราชการสำคัญจะได้ติดต่ออย่าง
รวดเร็ว สมเด็จพระยาคำรง ฯ มิได้ทรงดูแลเฉพาะบริเวณหัวเมืองปักษ์ใต้เท่านั้น
แต่ทรงมีพระราชดำริเกี่ยวกับหัวเมืองแหลมมลายูว่า เป็นเรื่องสำคัญและต้องปกครองอย่าง
ดีที่สุด โดยทรงเห็นว่าควรมีชาหลวงใหญ่ซึ่งมีความสามารถในการปกครองและเป็นทีไว้วาง
พระราชหฤทัย ให้อำนาจเป็นผู้อำนวยการ อาจจะอยู่ที่เมืองนคร ฯ และมีชาหลวง
รองอยู่ที่สงขลา หรืออาจจะแต่งตั้งชาหลวง 3 คนให้เป็นชาหลวงฝ่ายทะเลตะวันตก บังคับ
หัวเมืองตลอดคานทะเลหนานอก คนหนึ่ง อีกคนหนึ่งอยู่ที่สงขลาดูแลตั้งแต่เมืองนครศรี-
ธรรมราชลงไปถึงหัวเมืองแขก และคนที่สามดูแลตั้งแต่เมืองกำเนคนพคุณถึงเมืองกาญจนดิษฐ์
โดยทั้ง 3 คนพึงคำสั่งจากกรุงเทพ ฯ¹

ใน ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441) สมเด็จพระยาคำรง ฯ ทรงเขียนรายงาน
เกี่ยวกับราชการมณฑลนครศรีธรรมราชโดยละเอียด และทรงวิจารณ์ไว้ว่า "หัวเมืองมณฑล

¹ กองจดหมายเหตุ, กรมศิลปากร, บัญชีสำรวจเอกสารราชการสมัยรัชกาลที่ 5
กระทรวงมหาดไทย ม. 47/4. จัดการหัวเมืองและจัดการบำรุงเมืองต่าง ๆ ในมณฑล
นครศรีธรรมราช. ที่ 27/2830. วันที่ 25 เมษายน ร.ศ. 115.

นครศรีธรรมราชนี้เป็นหัวเมืองใหญ่ ๆ ซึ่งเป็นที่เข้าใจกันมาแต่เดิมว่าเป็นหัวเมืองบังคับ
 ยาก ค่ายเหตุว่าอยู่ห่างไกลไปมากกับกรุงเทพฯ ในครั้งนั้นเป็นการกันดาร ข้างในกรุง-
 เทพ ๆ ไม่ใคร่จะมีความรู้ในท้องที่ เพราะฉะนั้นผู้ราชการเมืองและกรมการหัวเมือง
 เหล่านี้มักจะเลือกสรรแต่ผู้ซึ่งมีภูมิลำเนาอยู่ในท้องที่ ให้รับราชการสืบมาจน พ.ศ. 2438
 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พระยาสุรภูมย์วินิต แต่ยังเป็นพระวิจิตรวรสาส์นตำแหน่ง
 เลขาธิการในกระทรวงมหาดไทย เป็นข้าหลวงพิเศษออกไป¹ ต่อเมื่อพระวิจิตรวรสาส์น
 ได้เป็นข้าหลวงเทศาภิบาล ผู้ราชการซึ่งเคยรับราชการมาก่อนก็ยังคงรับราชการต่อไป
 เช่น พระยานครศรีธรรมราช (หนูพยอม) เป็นต้น ส่วนบรรดาข้าหลวงและกรมการเมือง
 กรมการอำเภอต้องจัดส่งข้าราชการในกรุงเทพฯ ออกไปผสมกับคนซึ่งข้าหลวงเทศาภิบาล
 เลือกจากที่เหล่านั้น ตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลนี้คุมเมืองนครศรีธรรมราช สงขลา
 พัทลุง และต่อมาให้รวมเมืองแขก 7 เมืองด้วย คือ ยะหริ่ง สายบุรี ระวังะ ระหมัน
 หนองจิก ยะลา และตานี ผลในระหว่างที่สำเร็จราชการมณฑลนครศรีธรรมราช อาจสรุป
 ได้คือ:-

1. การปกครอง

ได้จัดการตั้งผู้ใหญ่มาน กำนัน และกรมการอำเภอ ต่อมาตราเป็นพระราชบัญญัติ
 ลักษณะปกครองท้องที่ เช่น ที่เมืองนครศรีธรรมราชแบ่งแขวงออกเป็น 10 อำเภอ ภายหลัง
 เหลือ 9 เช่น อำเภอฉวาง อำเภอทุ่งสง อำเภอลำพูน อำเภอสิชล ฯลฯ กรมการอำเภอ
 เป็นผู้บังคับการฝ่ายราชการ ปกครองกำนันผู้ใหญ่มานราษฎรในแขวงอำเภอตามพระราชบัญญัติ
 ในด้านความเป็นอยู่ของประชาชนนั้น บ้านเรือนสวยงามขึ้นกว่าแต่ก่อนมากมาย และประ-
 ชาชนมีความเป็นอยู่ดีขึ้น ในเวลานั้น เมืองนคร ฯ ยังคงมีพระยานครศรีธรรมราช (หนู

¹ กองจดหมายเหตุ, กรมศิลปากร, บัญชีสำรวจเอกสารราชการสมัยรัชกาลที่ 5
 กระทรวงมหาดไทย ม. 47/19. รายงานราชการมณฑลนครศรีธรรมราช ร.ศ. 113-
 129. วันที่ 11 พฤศจิกายน ร.ศ. 117.

พร้อม) เป็นผู้สำเร็จราชการเมือง ผู้บังคับบัญชา และมีผู้ช่วยบังคับกรมการอำเภอ คือ ปลัดเมือง ส่วนชาวหลวงเทศาภิบาล เดินทางไปดูราชการที่เมืองนคร ฯ และสงขลาอยู่เสมอ

2. การศาล

ศาลใหญ่ในมณฑลนครศรีธรรมราชมี 3 ศาล คือ ศาลมณฑล ศาลเมือง และศาลอำเภอ ส่วนศาลพิเศษนั้นมีชาวหลวงเทศาภิบาลและพระยานครศรีธรรมราชเป็นกรรมการ ดังนั้น หากมีคดีขึ้นถ้าหากศาลอำเภอและศาลเมืองตัดสินแล้วไม่เป็นที่พอใจ ให้ส่งมายังศาลมณฑลและอาจารย์อุทธรณ์ต่อชาวหลวงพิเศษได้

3. การคลัง

เลิกผูกขาดภาษีอากรทุก ๆ อย่าง และจัดทำเองพร้อมทั้งแก้ไขวิธีเก็บภาษีให้สะดวกขึ้นด้วย ซึ่งทำให้ได้ผลประโยชน์แผ่นดินเพิ่มขึ้นปีละมาก ๆ ทุกปี บรรดาภาษีอากรนั้นมี เช่น ภาษีฝิ่น ภาษีสุรา ภาษียอนเบี้ย ภาษีกาน้ำ ภาษีผลประโยชน์ ภาษีตีบุก ภาษีรังนก ภาษียอนเมือง ฯลฯ นอกจากนี้แล้วรายได้ก็อีกอย่าง คือ การค้าขายซึ่งเจริญขึ้นทุกหัวเมือง ทางเมืองนคร ฯ ได้ส่งสินค้าออกเช่น ตีบุก คราม ยาสูบ ออกไปขายที่เมืองสิงคโปร์ ตรังกานู กลันตัน และหัวเมืองแขกทั้ง 7 ค่าย นอกจากนี้ยังมีเรือไปจากสิงคโปร์มารับส่งสินค้าตามหัวเมืองมณฑลนครศรีธรรมราชเสมอ

นอกจากการปรับปรุงสำคัญ ๆ ที่กล่าวมาแล้วนี้ ยังมีการปรับปรุงทางด้านโยธา เช่น ตัดถนนใหม่ ซุกคลอง สร้างตลาด สร้างโรงภาษี และเพื่อให้เกิดติดต่อระหว่างกรุงเทพฯ ฯ กับเมืองต่าง ๆ รวดเร็วยิ่งขึ้นจึงโปรดเกล้า ฯ ให้สร้างสายโทรเลขติดต่อแบบเป็นสายเหนือและสายใต้ สมเด็จพระยาคำรง ฯ ทรงกล่าวถึงการบำรุงพระพุทธศาสนาว่าได้มีการปฏิสังขรณ์วัดพระบรมธาตุ ส่วนการศึกษาที่ยังนับว่าอยู่ในขั้นที่ไม่น่าพอใจ ทรงกล่าวถึงการปฏิรูปในบริเวณมณฑลนครศรีธรรมราชว่า "เมื่อพิจารณาเหตุโดยการทิ้งปวงทั่วไป ชาวพุทธเจ้าเห็นทวยเกล้าความมณฑลนครศรีธรรมราชได้จัดการเรียบร้อยเจริญได้

รวดเร็ว ในบัดนี้นับได้ว่าเป็นมณฑลอย่างดีที่สุดมณฑลหนึ่ง"¹

ในประมาณปี พ.ศ. 2450 การปกครองบ้านเมืองแบ่งออกเป็น 18 มณฑล คือ

มณฑลกรุงเทพฯ	ประกอบด้วยเมือง	7	เมือง
มณฑลกรุงเทพฯ	" "	5	"
มณฑลจันทบุรี	" "	3	"
มณฑลชุมพร	" "	3	"
มณฑลไทรบุรี	" "	3	"
มณฑลนครไชยศรี	" "	3	"
มณฑลนครราชสีมา	" "	3	"
มณฑลนครสวรรค์	" "	5	"
มณฑลนครศรีธรรมราช	" "	5	"
มณฑลปัตตานี	" "	7	"
มณฑลปราจีนบุรี	" "	5	"
มณฑลพายัพ	" "	5	"
มณฑลพิษณุโลก	" "	5	"
มณฑลเพชรบูรณ์	" "	2	"
มณฑลภูเก็ต	" "	6	"
มณฑลราชบุรี	" "	5	"
มณฑลอิสาน	" "	3	"
มณฑลอุดร	" "	8	"

¹ กองจดหมายเหตุ, กรมศิลปากร, บัญชีสำรวจเอกสารราชการสมัยรัชกาลที่ 5 กระทรวงมหาดไทย. ม. 47/19. รายงานราชการมณฑลนครศรีธรรมราช ร.ศ. 113-129. วันที่ 11 พฤศจิกายน ร.ศ. 117.

มณฑลนครศรีธรรมราชจัดเป็นมณฑลชั้นที่ 1 ขึ้นกับกระทรวงมหาดไทยในมณฑลมีข้าหลวงเทศาภิบาล เมือง มีผู้ว่าราชการเมือง อำเภอมีนายอำเภอ ตำบลมีกำนัน หมู่บ้านมีผู้ใหญ่บ้าน¹

พระยานครศรีธรรมราช (หนูพร้อม) รับราชการเป็นผู้ว่าราชการเมืองนคร ฯ เป็นเวลานานจนถึงปี พ.ศ. 2447 ไปรศเกล้า ฯ แต่งตั้งให้เป็นเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี และต่อมาถึงแก่อสัญกรรมในปี พ.ศ. 2452 ดังนั้นเมื่อคราวที่สมเด็จพระยาคำรง ฯ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยไปตรวจราชการ ร.ศ. 125 (พ.ศ. 2449) ผู้ว่าราชการเมืองนคร ฯ คือ พระยาตรังคภูมาภิบาล ส่วนข้าหลวงเทศาภิบาล คือ พระยาชลบูรณรักษ์ ทั้งนี้เพราะในปีนั้นเองที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พระยาสุมนัษวินิตมารับราชการตำแหน่งเสนาบดี กระทรวงโยธาธิการ หลังจากปฏิบัติราชการอยู่ ณ มณฑลนครศรีธรรมราชเป็นเวลาถึง 10 ปีเต็ม มณฑลนครศรีธรรมราชในเวลานั้นแบ่งออกเป็น 5 เมือง คือ:-

1. เมืองสงขลา มี 5 อำเภอ
2. เมืองนครศรีธรรมราช มี 10 อำเภอ
3. เมืองพัทลุง มี 3 อำเภอ
4. เมืองกลันตัน มี 6 อำเภอ
5. เมืองตรังกานู

หลังจากการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 แล้ว การปกครองบ้านเมืองจึงเป็นระเบียบเรียบร้อยและได้ผลดีตามความมุ่งหมาย ประเทศไทยมีความก้าวหน้า การปกครองเป็นปึกแผ่นและมั่นคงกว่าเดิม ผลอื่น ๆ ที่ตามมาคือด้านการคลัง และการศาล

¹ กองจดหมายเหตุ, กรมศิลปากร, บัญชีสำรวจเอกสารราชการสมัยรัชกาลที่ 5 กระทรวงมหาดไทย. ม. 2. 1/2. รายชื่อมณฑลและเมืองที่แบ่งปกครอง ร.ศ. 126.

ทั้งนี้เพราะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงเล็งเห็นการณ์ไกลว่า การรักษาพระราชอาณาจักรด้วยการปกครองหัวเมืองให้เป็นระเบียบเรียบร้อยนั้น เป็นเรื่องที่มีความสำคัญมากในระยะที่ต่างประเทศกำลังมาอิทธิพลในบริเวณใกล้เคียง และมีท่าทีจะรุกรานเมืองไทย การปกครองแบบเดิมซึ่งหะหลวมไม่มีความสัมพันธ์กันภายในประเทศดีพอ อาจจะทำให้ไทยสูญเสียเอกราชแก่บรรดาประเทศเหล่านั้นได้

เมืองนครศรีธรรมราช เป็นเมืองเก่าแก่มีประวัติที่น่าสนใจมาตั้งแต่ครั้งสมัยกรุงสุโขทัยมาแล้ว เพราะในสมัยกรุงสุโขทัยนั้นเราได้นครศรีธรรมราชเป็นเมืองขึ้น ต่อมาในสมัยอยุธยา จัดเป็นเมืองชั้นพระยามหานคร ถือเป็นเมืองเอกเทียบเท่ากับเมืองพิษณุโลก และคงเป็นเมืองเอกตลอดสมัยกรุงศรีอยุธยา เมื่อถึงตอนปลายกรุงศรีอยุธยาเจ้าเมืองได้ตั้งตัวเป็นใหญ่ แต่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีก็ทรงปราบปรามจนราบคาบ และต่อมาทรงแต่งตั้งให้ออกไปปกครองมีตำแหน่งเป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราช มีเกียรติเทียบเท่ากับเจ้าประเทศราช ครั้นนี้เป็นครั้งเดียวที่เมืองนครศรีธรรมราชมีฐานะแตกต่างทั้งจากสมัยเดิมและสมัยหลังมาก ตำแหน่งเจ้าเมืองสูงกว่าทุกครั้งเพราะเป็นถึงเจ้าประเทศราช ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงเห็นว่าเป็นการยกย่องมากเกินไป จึงทรงลดตำแหน่งลงมาเป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราช ปกครองเมืองนครศรีธรรมราชซึ่งเป็นเมืองเอก เมื่อเจ้าพระยานครศรีธรรมราชเดิมเกษราลง เจ้าพัฒน์คงดำรงตำแหน่งต่อมาถึงแม้จะทรงลดฐานะเมืองลงไปเป็นเมืองชั้นพระยามหานครก็จริง แต่ยังไม่ไปรคิให้สองคนไม่เงินคนไม่ทองและเครื่องราชบรรณาการ เขามาทูลเกล้าฯ ถวายเหมือนประเทศราชทั้งหลาย ตลอดจนจนถึงการปฏิรูปการปกครองเป็นแบบเทศาภิบาล และตั้งมณฑลนครศรีธรรมราชจึงยกเลิก

เมืองนครศรีธรรมราชสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นปกครองหัวเมืองตั้งแต่ชุมพรลงไปถึงสลังงอในแคว้นมลายู ต่อมาใน พ.ศ. 2335 แยกเมืองสงขลาออกจากเมืองนครศรีธรรมราช โดยให้สงขลาปกครองเมืองปัตตานี กลันตัน ตรังกานู ส่วนนครศรีธรรมราชให้ปกครองเมืองไทรบุรี และหัวเมืองที่ตกทะเลหนานอกทั้งหมด ต่อมาเมื่อพระยาถนิตินวิวาหกับพระยาตรังกานู จึงโอนกลันตันมาขึ้นกับนครศรีธรรมราชดังเดิมในปี พ.ศ. 2439

เมื่อมีการปฏิรูปการปกครองเป็นแบบเทศาภิบาลแล้ว โปรตเกล้า ๆ ให้แยกหัวเมืองปักษ์ใต้เป็นมณฑลชุมพร และมณฑลนครศรีธรรมราช สำหรับมณฑลนครศรีธรรมราชนั้นตั้งที่ว่าการอยู่ที่เมืองสงขลา ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัววาระราชการนครศรีธรรมราช คือ พระยาชลบุรารักษ์ได้รับราชการปกครองเมืองต่อจากเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (หนพยอม) ซึ่งถึงแก่อสัญกรรมในปี พ.ศ. 2452 เมื่อคราวที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะทรงเสด็จประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้ (ดำรงตำแหน่งสมเด็จพระเจ้าผู้เสด็จประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้) ฟ้ามหวาจิราวุธ พระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร) เมื่อ ร.ศ. 128 (พ.ศ. 2452) นั้น มีรับสั่งถึงเมืองนครศรีธรรมราชว่าเจริญก้าวหน้าเป็นระเบียบเรียบร้อย ศาสนาเจริญรุ่งเรือง เมื่อเสด็จถึงดวลยราชสมบัติแล้วโปรดเกล้า ๆ ตั้งตำแหน่งอุปราชปักษ์ใต้ในปี พ.ศ. 2458 เพื่อปกครองหัวเมืองปักษ์ใต้ทั้งหมด ตั้งแต่จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ลงไป และได้จัดตั้งกองทหารรักษาวังขึ้นที่เมืองนครศรีธรรมราช ขึ้นสังกัดอุปราชปักษ์ใต้ ตั้งที่ทำการที่เมืองสงขลา อุปราชปักษ์ใต้มีตำแหน่งอยู่เพียง 10 ปี ต่อมาในรัชกาลที่ 7 เมื่อ พ.ศ. 2469 โปรดเกล้า ๆ ให้ยุบตำแหน่งอุปราช แล้วยกกองทหารรักษาวังเสียดวย นครศรีธรรมราชยังคงเป็นมณฑลอยู่ดังเดิมจนกระทั่งเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชเป็นระบอบประชาธิปไตยในปี พ.ศ. 2475 จึงได้ยุบมณฑลนครศรีธรรมราชลงในปี พ.ศ. 2476 เหลือเป็นจังหวัดนครศรีธรรมราชและเป็นจังหวัดหนึ่งในประเทศไทยมาจนปัจจุบันนี้ มีผู้ราชการจังหวัดดูแลปกครอง ขึ้นกับกระทรวงมหาดไทย

การปฏิรูปการปกครองมีผลต่อฐานะของเจ้าเมืองในเมืองต่าง ๆ หัวพระราชอาณาจักร ดังที่ไต่ถามแล้วว่า ส่วนหนึ่งแห่งจุดประสงค์ในการปฏิรูปการปกครอง คือ พยายามดึงอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง ซึ่งเดิมอำนาจของรัฐบาลกลางกระจายและไม่มีอำนาจอย่างแท้จริง เจ้าเมืองแต่ละเมืองเป็นผู้บริหาร ถึงแม้ทางกรุงเทพฯ จะเป็นศูนย์กลางก็จริง แต่ก็เกินไปในทางทฤษฎีมากกว่าทางปฏิบัติ ทั้งนี้เพราะอุปสรรคทางด้านการคมนาคมและปัญหาทางการเงิน สิ่งเหล่านี้ทำให้การปกครองไม่มีประสิทธิภาพและค่อนข้างหละหลวม เมืองนครศรีธรรมราชมีขุนนางตระกูล ณ นครปกครองเป็นเจ้าเมืองโดยรับช่วงกัน

ต่อมา เป็นระยะเวลาอันคั่งแต่ปลายสมัยกรุงธนบุรีถึงระยะสมัยการปฏิรูปการปกครอง
ตำแหน่งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชนั้น เป็นการรับช่วงแบบสืบตระกูลต่อกันลงมาเรื่อย ๆ
นอกจากนี้บรรดากรมการเมืองตลอดจนผู้บริหาร เมืองที่ใกล้เคียงนั้น ส่วนใหญ่ก็เป็นผู้สืบเชื้อ
สายเดียวกัน เช่น บริเวณเมืองพัทลุง กาญจนดิษฐ์ และไทรบุรี เจ้าเมืองหรือเจ้าพระยา
นครศรีธรรมราชมีอำนาจเต็มที่ในการบริหารกิจการบ้านเมือง เพราะเหตุที่รัฐบาลกลาง
มิได้ส่งคนจากทางกรุงเทพฯ ไปดูแลปกครองโดยตรง เจ้าเมืองได้รับสัตยาบัตรแต่งตั้ง
และกินเมืองปกครองดูแลราษฎร เก็บภาษีอากร สงส่วย และเครื่องบรรณาการเข้ามายัง
กรุงเทพฯ เป็นประจำตามธรรมเนียมที่กระทำสืบต่อกันมา

เมื่อถึงสมัยการปฏิรูปการปกครอง ลักษณะการปกครองซึ่งเป็นแบบเทศาภิบาล
มีข้าราชการส่งจากกรุงเทพฯ ลงไปประจำที่เมืองนครศรีธรรมราชเพื่อจัดการการปกครอง
การคลัง และการศาล โดยตั้งข้าหลวงเทศาภิบาล ข้าหลวงยุติธรรม ตลอดจนการออก
พระราชบัญญัติท้องถิ่นต่าง ๆ เหล่านี้ ล้วนมีผลทำให้ฐานะและความสำคัญของเจ้าเมืองนครศรี-
ธรรมราชเปลี่ยนไป เจ้าเมืองนคร ฯ ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งใน
สมัยรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 ซึ่งมีเจ้าพระยามหานครศรีธรรมราช (น้อย) เป็นเจ้าเมือง
เจ้าพระยามหานคร ฯ (น้อย) ผู้มีบทบาททั้งในด้านการปกครองภายในและภายนอกประเทศ
ระหว่างนั้นเมืองนคร ฯ ต้องจัดการเกี่ยวกับเรื่องหัวเมืองปักษ์ใต้ เช่น เมืองกัณฑ์ ตรัง-
กาน และปราชญ์พวกเจ้าพระยาไทรบุรี นอกจากนี้ยังมีเหตุการณ์ภายนอกประเทศอีกด้วย
ทั้งนี้เพราะอังกฤษเริ่มเข้ามาติดต่อกับไทย เจ้าพระยามหานคร ฯ (น้อย) มีบทบาทในการ
เจรจา จนกระทั่งเป็นที่รู้จักในหมู่นานาชาติ บรรดาชาวต่างประเทศเหล่านี้รู้ดีว่า
เจ้าพระยามหานคร ฯ (น้อย) เป็นผู้ที่มีความสามารถและมีอิทธิพลในบริเวณหัวเมืองปักษ์ใต้
เป็นอย่างมาก เมื่อมาถึงต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าพระยา
มหานคร ฯ (น้อยกลาง) เป็นผู้จัดการดูแลบริเวณหัวเมืองปักษ์ใต้ให้สงบเรียบร้อย ถึงแม้บาง
ครั้งจะมีเรื่องยุ่งยากเกี่ยวกับเมืองกัณฑ์และไทรบุรีก็ตาม

ถ้าจะพิจารณาถึงฐานะและอำนาจของเจ้าเมืองนคร ฯ ในระยะต้นรัชกาลที่ 5
จะมองเห็นว่าในค่านับคนนั้น เจ้าเมืองนคร ฯ ไม่ค่อยมีความสามารถเหมือนดังเช่น

เจ้าเมืองคนก่อน ๆ ส่วนในตำแหน่งหรือตำแหน่งเจ้าเมืองนั้นก็คิดความสำคัญอง เหตุ การณต่าง ๆ ไม่ค่อยมีปรากฏกล่าวถึงในพระราชพงศาวดาร แม้กระทั่งเรื่องราวเกี่ยวกับ พระยานคร ฯ (หนูพร้อม) ก็ไม่มีปรากฏมากนัก ความเปลี่ยนแปลงอันนี้มีผลโดยตรงมาจากการปฏิรูปการปกครองในปี พ.ศ. 2435 นั้นเอง เจ้าเมืองนคร ฯ (หนูพร้อม) รู้สึกถึง การเปลี่ยนแปลงนี้มากดังเช่นคำปรารภของพระยานคร ฯ (หนูพร้อม) เมื่อแรก ๆ ที่กลับไป ปกครองเมืองว่า "การอะไรที่จะจัดจะทำทั้งปวงขอให้พระยาสุโขทัยวินิตอื่นคุณ ออย่าให้ เร็วนัก ซึ่งจะทำให้พระยานครศรีธรรมราชได้ความอภัยศกชาวเมืองนครศรีธรรมราช"¹ ความรู้สึกที่เกิดขึ้นคืออำนาจต่าง ๆ ถูกตัดรอนลงไป เพราะการที่มีข้าหลวงเทศาภิบาล ตลอดจนกรมการต่าง ๆ ซึ่งเป็นข้าราชการจากกรุงเทพ ฯ เข้าไปปกครอง พระยานคร ฯ (หนูพร้อม) ก็เปรียบเหมือนกับผู้ที่เคยเป็นใหญ่มานาน เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงไปถึงแม้การ เปลี่ยนแปลงอันนี้จะค่อยเป็นค่อยไปก็จริง แต่ก็ยังมีความรู้สึกอับอายชาวเมือง เห็นว่า การที่ถูกแบ่งอำนาจออกไปนั้นเป็นการเสื่อมเสียศักดิ์ศรีของตนเอง

เจ้าเมืองนคร ฯ ในสมัยการปกครองแบบเก่าแห่งกรุงรัตนโกสินทร์นั้น ได้ปก- ครองบ้านเมืองด้วยดีตลอดมา แม้บางครั้งจะมีเรื่องราวเหตุการณ์ทางกรุงเทพ ฯ จะ ต้องส่งกำลังลงไปปราบปรามหรือจัดการเหตุการณ์บริเวณหัวเมืองปักษ์ใต้ ก็มักเป็นภาระ สำหรับเจ้าเมืองนคร ฯ ที่จะต้องรวมมือปราบปรามอยู่ตลอดเวลา การปฏิรูปการปกครอง มีผลทำให้อำนาจและความสำคัญของเจ้าเมืองนคร ฯ ลดลงไปมากมาย และเปลี่ยนความ

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ กองจดหมายเหตุ, กรมศิลปากร, บัญชีสำรวจเอกสารราชการสมัยรัชกาลที่ 5 กระทรวงมหาดไทย, น. 47/3. เรื่องปกครองท้องที่ทางนครศรีธรรมราช พระราชสาส์น สมเด็จพระยาดำรง ฯ ทรงมีถึงกรมหมื่นสมมตอมรินทร์. วันที่ 7 มกราคม ร.ศ. 115.

สำคัญไปอยู่ที่ชาวหลวงเทศาภิบาล และนโยบายจากเมืองหลวง หลังจากนั้นตำแหน่งเจ้าเมืองนคร ๆ ก็มีได้สลับต่อกับทางเชื้อสายอีกต่อไป เจ้าพระยาสุธรรมมนตรีจึงเป็นเจ้าเมืองนคร ๆ คนสุดท้ายก่อนสมัยปฏิรูปการปกครอง และต่อมาก็เป็นสมัยการปกครองแบบเทศาภิบาล ซึ่งมีชาวหลวงเทศาภิบาลและมีนโยบายที่จะตั้งอำนาจเขาสันนัยกลาง เพื่อให้การปกครองประเทศไทยเป็นปึกแผ่นและมั่นคงอย่างแท้จริง อันถือได้ว่าเป็นรากฐานการปกครองในปัจจุบัน.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ถ่ายในเครื่องแบบราตรี เมื่อครั้งยังเป็นพระยาสุมนนัยวินิต
สมุหเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑลนครศรีธรรมราช (พ.ศ. ๒๔๓๕)

